

Janicka, Danuta

"Die Todesstrafe im Werk Carl Joseph Anton Mittermaiers (1787-1867). Zur Entwicklungsgeschichte eines Werkbereichs und seiner Bedeutung für Theorie und Methodenbildung", M. Fleckenstein, Frankfurt am Main 1992; "Die Stellung der Verteidigung im reformierten Strafprozess. Eine (...)

Przegląd Historyczny 86/1, 112-115

1995

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

komissija. 1908-1920”) nie sposób dowiedzieć się czegokolwiek o obecności w nim materiałów do dziejów Cerkwi, chociaż znajduje się tam m.in. kopia wypisu z zaginionych ksiąg lustracyjnych dóbr kościelnych w powiecie dorohobużskim z r. 1668 (*op. 1. dieto 79*). Bezpośredni związek z dziejami prawosławia ma również inna pozycja z tego samego zespołu, a mianowicie kopia confirmacji nadania Zygmunta III dla kolegium jezuickiego z 19 czerwca 1622 r. (*op. 1, dieto 206*; oryginał w RGADA), dostarczająca wartościowych danych o wcześniejszym stanie posiadania okolicznych monasterów, a zwłaszcza Troicko-Bołdyńskiego. Uwadze autorów umknął również niesygnowany zespół o nazwie „Akty na polskom jazykie”, zawierający m.in. korespondencję ihumenów różnych klasztorów diecezji mohylewskiej z pierwszych dziesięcioleci XVIII w., oraz listy różnych osób duchownych i świeckich do jej ówczesnego władcy — księcia Sylwestra Światopełk-Czetyrtyńskiego (teka 4 i 4^a).

Niniejsze uwagi nie mają na celu deprecjonowania publikacji, aczkolwiek rejestr niezbędnych poprawek i uzupełnień można znacznie wydłużyć. Niezależnie bowiem od mankamentów — nieuniknionych zapewne wobec pionierskiego charakteru przewodnika i jego imponującej objętości — generalnie pozytywna ocena przewodnika nie podlega dyskusji. Pozostaje mieć nadzieję, iż przedsięwzięcie będzie kontynuowane: badaczowi dziejów Rosji nieocenioną pomocą byłby analogiczny przewodnik po zbiorach rękopiśmiennych prowincjonalnych muzeów.

Hieronim Grala

M. Fleckenstein, *Die Todesstrafe im Werk Carl Joseph Anton Mittermaiers (1787-1867). Zur Entwicklungsgeschichte eines Werkbereichs und seiner Bedeutung für Theorie und Methodenbildung*, Peter Lang (Rechtshistorische Reihe 103). Frankfurt am Main 1992, s. 152; B. Malšack, *Die Stellung der Verteidigung im reformierten Strafprozess. Eine rechtshistorische Studie anhand der Schriften von C.J.A. Mittermaier*, Peter Lang (Frankfurter kriminalwissenschaftliche Studien 36). Frankfurt am Main 1992, s. 200; S.W. Neh, *Die posthumen Auflagen von Feuerbachs Lehrbuch. Zu der Konzeption C.J.A. Mittermaiers und seinem Wissenschaftsverständnis*, Duncker & Humblot (Schriften zur Rechtsgeschichte 50), Berlin 1991, s. 219.

Carl Joseph Anton Mittermaier urodził się w 1787 r. w Monachium. Marzył o studiach przyrodniczych, ale na życzenie opiekuna ukończył prawo na uniwersytecie w Landshut i rozpoczął praktykę prawniczą w Monachium oraz dodatkowo pracę prywatnego sekretarza wybitnego niemieckiego prawnika P.J.A. Feuerbacha (1775-1833)¹. Karierę akademicką zapoczątkował obroną

¹ Paul Johann Anselm Feuerbach (ojciec filozofa Ludwika i dziadek malarza Anzelma) to jeden z kilku niemieckich prawników o światowej sławie. Był autorem prac z teorii prawa, teorii i praktyki prawa karnego oraz licznych pism politycznych. Jego działalności zawdzięcza współczesne prawo karne ugruntowanie reguły głoszącej, że tylko ustawa określa, które czyny są przestępstwami i jakie kary za nie grożą. Jego sława jako karnisty związana jest z „teorią przymusu psychologicznego”, która zerwała ze starszymi oświeceniowymi koncepcjami wychowawczego i zabezpieczającego wpływu na sprawcę poprzez karę (tzw. prewencją specjalną). Feuerbach twierdził, że najważniejszym zadaniem państwa jest zagwarantowanie bezpieczeństwa obywateli, stale zagrożonego przez skłonność ludzi do popełniania przestępstw. Zadaniem prawa karnego miało być przeciwdziałanie tej skłonności, a cel ten najlepiej można było osiągnąć poprzez ustanowienie w kodeksie karnym odpowiednich sankcji i powściągnięcie przestępczych skłonności przy pomocy zagrożenia karnego oraz zgodnego z ustawą wykonania kar. P.J.A. Feuerbach na polecenie króla bawarskiego stworzył też

doktoratu w Heidelbergu, by następnie w charakterze prywatnego docenta w Landshut podjąć wykłady prawa rzymskiego, prawa prywatnego, procesu karnego i historii prawa. Jednocześnie współtworzył i współredagował liczne czasopisma prawnicze. Po krótkim pobycie w Bonn powrócił w 1821 r. do Heidelbergu, gdzie pozostał już do końca życia, wykładając prawo karne i procesy cywilny i karne, praktykę kryminalną i prawo prywatne. Zmarł w 1867 r., wkrótce po ukończeniu 80 roku życia. Przez wiele lat Mittermaier aktywnie uczestniczył w życiu politycznym Badenii, która w pierwszej połowie XIX w. była szkołą życia parlamentarnego w Niemczech. Pełnił więc funkcję i przewodniczącego sejmu badeńskiego oraz członka komisji kodyfikacyjnej. W 1848 r. uczestniczył w Zgromadzeniu Narodowym we Frankfurcie nad Menem, będąc członkiem liberalnego czy centrolewicowego klubu zwanego Dworem Wirtemberskim. Także i później był aktywny na lokalnej scenie publicznej oraz jako ekspert i doradca w zakresie ustawodawstwa. Odbił liczne podróże, m.in. do Włoch, Francji, Szwajcarii oraz Belgii, Holandii, Anglii i Szkocji.

Mittermaier stał się rzecznikiem reformy procedury karnej w oparciu o wzory francuskie i angielskie; dążył do wprowadzenia jej jawności, ustności, skargowości, zasady swobodnej oceny dowodów i udziału sędziów przysięgłych. Nierzadko zmieniał poglądy, w zależności od koniunktury politycznej; ogólnie jednak rzecz biorąc zajmował stanowisko umiarkowane. Za granicą uchodził Mittermaier w pierwszej połowie XIX w. za najwybitniejszego prawnika niemieckiego, znawcę praw obcych i komparatystyki prawnej. Jego dorobek przedstawiał się imponująco: 31 monografii oraz około 600 artykułów w kilkudziesięciu czasopismach prawniczych niemieckich i zagranicznych. Jako jeden z pierwszych prawników niemieckich poświęcił odrębną monografię procesowi karnemu („Handbuch des peinlichen Processes”, 1810-1812), wydobywając go z cienia prawa karnego materialnego. Chętnie podejmował problematykę prawa prywatnego (w ramach którego był uważany za przedstawiciela tzw. szkoły historycznej i germaniste), a ponadto procesu cywilnego oraz historii prawa (gdzie dawał wyraz swym zainteresowaniom mediewistycznym). Mimo imponującej liczby publikacji nie był jednak Mittermaier typem uczonego prawnika. Historycy prawa uważają za główną jego zasługę zrozumienie znaczenia podnoszonych w Europie postulatów reformy prawa karnego, a zwłaszcza procesu karnego i prawa karnego wykonawczego oraz przekazanie programu tej reformy nauce niemieckiej. Należy zaznaczyć, że heidelberski uczonego umiał zachować humanitarną i trzeźwą postawę w trudnych, obfitych w zmiany polityczne czasach, w jakich przyszło mu żyć i tworzyć. Na pozytywną ocenę zasługuje też jego metoda naukowa, a ponadto praktyka oceniania norm prawnych na tle stosunków społecznych i politycznych, mimo że w opinii kolejnej generacji prawników postawa naukowa Mittermaiera uchodziła niekiedy za „nieprawniczą”².

Zainteresowanie postacią i twórczością Mittermaiera wśród współczesnych niemieckich prawników i historyków prawa datuje się zwłaszcza od połowy lat osiemdziesiątych XX w., jeśli nie liczyć kilku wcześniejszych artykułów czy pojedynczych dysertacji. W 1987 r. w związku z dwusetleciem urodzin Mittermaiera w Heidelbergu zorganizowano specjalne sympozjum, którego rezultatem stała się wydana tamże w następnym roku praca zbiorowa pod redakcją W. K ü p e r a („Carl Joseph Anton Mittermaier. Symposium 1987 in Heidelberg. Vorträge und Materialien”). Przedmiotem niniejszej recenzji są aż trzy, opublikowane w latach 1991-1992 prace doktorskie, poświęcone wybranym aspektom twórczości uczonego. Pojawia się więc istotne pytanie o przyczyny tego wzrostu zainteresowania jego postacią i poglądami. Wydaje się, że zasadniczy powód tkwi w niezwykle bogatej podstawie źródłowej, jaką dla każdego badacza niemieckiej nauki prawa i procesu karnego XIX wieku stanowią większe i drobniejsze prace Mittermaiera. Innym powodem jest niewątpliwie osobowość tego uczonego, jego pragmatyzm, aktywność we wszystkich niemal dyscyplinach prawa i różnych przedsięwzięciach kodyfikacyjnych, wyrażanie stanowiska wobec praw obcych, a wreszcie... zmienność poglądów, która daje badaczowi możliwość śledzenia ich ewolucji nie tylko w miarę

---

kodeks karny z 1813 r., jeden z najwybitniejszych pod względem systematyki, języka i treści dziełtętnastowiecznych pomników prawa karnego.

²Zwiążą biografię Mittermaiera wraz z ogólną charakterystyką jego twórczości i poglądów por. w wyborze G. K l e i n h e y e r a, J. S c h r ö d e r a, *Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten*, Heidelberg 1983, s. 177-179. Tamże (s. 180) znajduje się stosunkowo obszerna bibliografia przedmiotowa i podmiotowa. W celu odnalezienia tytułów licznych artykułów heidelberskiego uczonego sięgnąć trzeba do literatury.

upływu lat, ale też na tle i w związku z wydarzeniami historycznymi. Idzie za tym możliwość stawiania interesujących pytań o postawę polityczną.

Śród recenzowanych prac najbardziej ogólny, a przy tym wybitnie teoretyczny charakter ma książka S. W. N e h a. Przedmiotem jego badań i analiz jest podręcznik prawa karnego pióra P. J. A. Feuerbacha pt. „Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts”, który wydany po raz pierwszy w 1801 r. doczekał się po śmierci jego autora swego dwunastego, trzy-nastego i czter-nastego wydania (w latach 1836-1847), właśnie pod redakcją Mittermaiera. Ten ostatni współpracował już wcześniej przy opracowywaniu kolejnych wydań dzieła. Pośmiertne edycje podręcznika swego mistrza zdecydował się zaopatrzyć w bardzo obszerne uzupełnienia, w których dał wyraz osobistym poglądom na prawo karne. Mittermaierem w czasie redagowania dzieła kierowały, jak się wydaje, dwa sprzeczne dążenia: po pierwsze chęć utrzymania pierwotnego tekstu, który stanowił zamknięty i abstrakcyjny system prawa karnego, po drugie pragnienie wykorzystania przypisów dla przedstawienia uwag na temat stosowania prawa w praktyce oraz postulatów jego reformy. Skierowane do prawników-reformatorów komentarze Mittermaiera miały równocześnie stanowić, zdaniem Neha, wstępny etap przygotowań redaktora do stworzenia własnego podręcznika prawa karnego, co mu się jednak nigdy nie udało. Ze względu na zasadnicze różnice między koncepcjami naukowymi uznawanego powszechnie za systematyka Feuerbacha i uchodzącego za pragmatyka Mittermaiera powstała w rezultacie „książka w książce”, która spotkała się z ostrą krytyką.

Rozważania Neha koncentrują się na porównaniu teoretyczno-prawnych i metodologicznych koncepcji obu prawników, ze szczególnym uwzględnieniem zapatrywań Mittermaiera. Szczegółowe analizy prowadzą autora do potwierdzenia panującej opinii o zasadniczym przeciwieństwie między poglądami Feuerbacha i Mittermaiera, różnicach w ich myśleniu dogmatycznym i przyjętym systemie wartości. Odkrywczo nie brzmi również inna z konkluzji autora, mówiąca o niemożliwości od-tworzenia na podstawie przeanalizowanych tekstów własnej teorii prawa karnego Mittermaiera. Krytyczny wobec dążeń do systematyzacji w nauce i ustawodawstwie Mittermaier nie był jednak, zdaniem Neha, przeciwnikiem systemów prawnokarnych w ogóle, lecz domagał się od nich pewnej płynności i zdolności adaptacji. Neh zdaje się potwierdzać w ten sposób wyrażaną i przez innych współczesnych autorów opinię, iż (niezrealizowanym) ideałem heidelberskiego uczonego było stworzenie politycznie zaangażowanej, opartej na dziedzinach empirycznych nauki prawa³.

Przedmiotem pracy M. F l e c k e n s t e i n a jest kara śmierci w poglądach Mittermaiera na tle sytuacji w ustawodawstwie i doktrynie pierwszej połowy XIX w. Rozważania autora koncentrują się na ewolucji poglądów uczonego, który problematyką kary śmierci zajmował się — jak sam lubił podkreślać — ponad 50 lat. W latach dwudziestych XIX w., kiedy opublikował pierwszą rozprawę na ten temat, był zwolennikiem kary śmierci, chociaż opowiadał się za jej oszczędnym stosowaniem. Pod wpływem wydarzeń rewolucji 1848 r. złagodził na krótko poglądy, by wkrótce powrócić do dawnego stanowiska. Wycofywał się z niego stopniowo od połowy lat pięćdziesiątych, aż w swojej wydanej w 1862 r. monografii („Die Todesstrafe nach den Ergebnissen der wissenschaftlichen Forschungen, der Fortschritte der Gesetzgebung und der Erfahrungen”) wystąpił przeciwko tej naj-surowszej sankcji karnej. Na tle przeprowadzonych analiz podjął się Fleckenstein próby opisu ogólnej kary Mittermaiera, która również ulegała modyfikacjom w miarę upływu lat i ostatecznie została sformułowana w postaci „teorii sprawiedliwości”.

Ze względu na wybór tematu praca Fleckensteina może wzbudzić zainteresowanie nie tylko historyka prawa, ale i prawnika, ponieważ w dyskusjach naukowych i publicznych problem kary śmierci stale powraca, choć z różną częstotliwością. Podobnie może dziać się z książką B. M a l s a c k, która za przedmiot analiz wybrała tzw. zreformowany (poprzez wprowadzenie formy skargowej oraz jawnej i ustnej rozprawy głównej) proces inkwizycyjny XIX w., który stał się podstawą współczesnego procesu karnego. Rozważania autorki koncentrują się, jak wskazuje już sam tytuł pracy, na pozycji obrony w tym procesie. Stanowisko obrońcy analizuje autorka na tle sytuacji politycznej, ustawodawstwa karnoprosesowego, dyskusji naukowych, a przede wszystkim biografii i poglądów Mittermaiera. Ten ostatni przynajmniej do 1848 r., walczył o liberalizację procesu karnego i poprawę pozycji obrony. Po upadku ruchów rewolucyjnych zmienił zapatrywania i zaczął reprezentować opinię, że kwestia oparcia procesu karnego na zasadzie śledczej lub skargowej nie daje

³ M. F r o m m e l, *Mittermaier Karl Joseph Anton*, [w:] *Literaturlexicon*, wyd. W. K i l l y, Bertelsmann 1990, s. 175.

się rozstrzygnąć w sposób ostateczny. Malsack rezygnuje niestety z próby odpowiedzi na pytanie, czy tak zasadnicza zmiana poglądów wynikała z oportunizmu politycznego Mittermaiera czy z innych powodów. Najważniejsze rozdziały pracy poświęca autorka charakterystyce pozycji obrońcy, jego roli, prawa i obowiązków, przy czym kolejne punkty swego opisu odnosi najpierw do starszego, tzw. powszechnego procesu inkwizycyjnego, a następnie do procesu zreformowanego. Na podstawie szczegółowych analiz dochodzi do wniosku, że uprawnienia obrońcy w procesie zreformowanym nie doznały zasadniczego oraz istotnego rozszerzenia. Tym samym występuje Malsack przeciwko panującej w niemieckiej literaturze historycznoprawnej opinii, iż wyposażony w skuteczne uprawnienia urząd obrońcy powstał wraz z przezycięciem procesu inkwizycyjnego.

W podsumowaniu należy pozytywnie ocenić wszystkie trzy recenzowane prace doktorskie. Na pochwałę zasługuje zarówno sam wybór tematów, jak i wyniki badań autorów w postaci rzetelnych studiów nad wybranymi aspektami twórczości Mittermaiera na tle ustawodawstwa i bogatej, w pierwszej połowie XIX w., literatury prawnej.

Danuta Janicka

Polska — Niemcy — mniejszość niemiecka w Wielkopolsce. Przeszość i terażniejszość. Praca zbiorowa pod redakcją Andrzeja S a k s o n a, Instytut Zachodni, Poznań 1994, s. 180.

W dniu 26 marca 1993 odbyła się w Poznaniu konferencja naukowa „Mniejszość niemiecka w Wielkopolsce. Przeszość i terażniejszość”, zorganizowana przez Instytut Zachodni w Poznaniu, Niezależny Ogólnopolski Zespół Socjologów ds. Ludności Rodzimej (działający od 1988 r. przy Instytucie Zachodnim) oraz Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Mniejszości Niemieckiej Ziemi Wielkopolskiej. Wygłoszone wówczas referaty i komunikaty stanowią zasadniczą część omawianej publikacji wydanej w grudniu 1994.

W pierwszej części zamieszczone zostały artykuły dotyczące dziejów ludności niemieckiej do roku 1945, nie tylko zresztą w Wielkopolsce, ale i w innych regionach kraju, zwłaszcza na Górnym Śląsku. Jerzy K o z ł o w s k i omówił zatem zwięźle podstawowe problemy związane z historią Niemców w Poznańskim do roku 1918, koncentrując się na kwestii ich liczebności, struktury społecznej i zawodowej a także rozmieszczenia terytorialnego. Sporo uwagi poświęcił również pruskiej polityce narodowościowej na tym terenie. Autor zasygnalizował także konieczność badań nad życiem politycznym Niemców w Poznańskim, ich aktywnością kulturalną i stosunkami polsko-niemieckimi w życiu codziennym oraz Kościołem ewangelickim. Myli się jednak twierdząc, że protestantyzmem zajmował się dotąd jedynie Arthur R h o d e, gdyż w 1990 r. ukazała się doskonała praca Joachima R o g a l l a przedstawiająca rolę duchowieństwa ewangelickiego w Wielkopolsce w latach 1871-1914¹. Postulując badania nad kulturą niemiecką w Poznańskim nie sposób pominąć również pracy Edyty P o ł c z y ń s k i e j, omawiającej dzieje niemieckich teatrów, czasopiśmiennictwa i literatury w Wielkopolsce 1815-1918². Często nieznaną wśród historyków wynika być może z faktu, iż autorka jest germanistką. Spośród trzech tekstów poświęconych okresowi II Rzeczypospolitej niewątpliwie najbardziej interesujący jest artykuł Przemysława H a u s e r a, który przedstawił zarys dziejów mniejszości niemieckiej w województwie poznańskim i pomorskim w okresie międzywojennym. Autor nie ograniczył się do przedstawienia dość dobrze już znanej faktografii, lecz

¹ J. R o g a l l, *Die Geistlichkeit der Evangelisch-Unierten Kirche in der Provinz Posen 1871-1914 und ihr Verhältnis zur preussischen Polenpolitik*, Marburg/Lahn 1990.

² E. P o ł c z y ń s k a, *Im polnischen Wind. Beiträge zum deutschen Zeitungswesen, Theaterleben und zur deutschen Literatur im Grossherzogtum Posen 1815-1918*, Poznań 1988.